

Ötödik fejezet

Mi a szegénység?

Ez a fejezet a szegénységről szól és három egyenlőtlen alfejezetre tagolódik. Az első, rövidebb alfejezetben, a szegénységnek, mint objektív állapotnak a nagyon tömör társadalmi-történeti „pályafutását” mutatjuk be, majd rátérünk a szegénységről szóló különféle diskurzusok vázolására. Végül, megkíséreljük meghatározni, hogy a szociológia miként próbálja meg tudományos igénnyel és érvényességgel meghatározni a szegénységet. A továbbiakban tehát a következő kérdésekre adunk választ:

- *Történetileg hogyan alakult a szegénység?*
- *Milyen szegénység-diskurzusokról beszélhetünk*
- *és azoknak milyen jellemzői vannak?*
Hogyan konceptualizálható és határozható meg a szegénység?

A szegénység történeti megközelítésben

A szegénység kérdése 1989 után Romániában is, akárcsak a térség többi volt szocialista országában, a politikai diskurzusok, a közbeszéd, az akadémiai mezőny, valamint a társadalomtudományos érdeklődés egyik központi témájává vált. Az érdeklődést a hazai gazdasági átalakulások negatív, sokszor nem-szándékolt következményei, perverz effektusai fokozták, hiszen az átalakulások eredményezték a viszonylag hamar látható szegénységet. Azonban jogosan tevődik fel a kérdés, hogy csupán csak a rendszerváltás után beszélhetünk-e szegénységről? A kérdésre adható válasz természetesen: nem. *Szegénységről minden társadalomban, és minden időben beszélhetünk — legfennebb mást kell értenünk alatta.*

*a szegénység társadalmi tényként
„normálisnak” tekinthető*

Kiindulópontunk szerint a szegénység *társadalmi tényként* kezelendő, azaz minden időben és társadalomban előfordult, és ebben az értelemben „normálisnak” tekinthető: olyan „valami”, ami a társadalmi szerkezethez kapcsolódik, és annak természetéből fakad. Tehát valamilyen formában és mértékben az emberi társadalmakban mindig jelen volt és jelen is van. Továbbá a szegénység nem kezelhető csupán objektív állapotként, hiszen az adott közösséghez tartozó egyének által létrehozott társadalmi konstruktum, mentális termék is. Utóbbi állításunk melletti érvként hozhatók fel azok az eltérések, amelyek a szegénység „mibenlétét” tárgyaló megállapítások között is fellelhetők – ezekre ebben a fejezetben részletesen is ki fogunk térni.

Történelmileg közelítve tartalmát, jellegét, okát, illetve következményét tekintve más és más objektív állapot és társadalmi feltétel számított szegénységnek, ami maga után vonta annak mibenlétéről szóló értelmezések, vélemények, valamint a megoldási- és kezelési lehetőségek, technikák közötti eltéréseket is. Magyarán, bár mindig van/volt „valami”, ami szegénységnek számít(ott), az rendszert változó annak függvényében, hogy mikor és hol nyilvánul meg.

A szegénység tehát már az emberi történelem legkezdetibb szakaszában, a nagyon kis lelket számláló, egyszerű törzsi jellegű közösségekben is jelen volt. Az egyenlőtlen közösségi viszonyok közepette és a rétegződés révén a lokálisan releváns erőforrásokhoz való hozzáférés (mint például a biztonságosabb lakhely, a vadászatot lehetővé tevő fegyver, vagy pedig az alapvető élelmiszer megszerzésének lehetősége) is egyenlőtlen volt, ami természetesen egyfajta („ott és akkor” érvényes) szegénységet jelentett. Jóval később, a premodern rendi társadalomban a szegénység a föld és a megélhetési biztonság hiányával hozható kapcsolatba, de súlyosságának dacára a kérdés nem képezett elsődleges társadalmi problémát (abban az értelemben, hogy a hatalom birtokosai – elsősorban az arisztokrácia és a papság – a kérdést nem tekintették problémásnak és megoldandónak). Ennek ellenére, mint ahogyan Castel igencsak szemléletesen érzékelteti, a 14. századi falusi lakosságának jó harmada nem volt képes földjéből megélni, ezért kénytelen volt a városokban munkát

Mi a szegénység?

keresni, vállalva annak kockázatát, hogy csavargónak minősítik (Castel, 1998). A csavargókat viszont törvény kötelezte arra, hogy dolgozzanak, ha mégsem tették ezt – egyszerűen azért, mert nem találtak semmilyen munkát – akkor akár halálbüntetés is, vagy a gyarmatokra való száműzetés lehetett a büntetésük. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a csavargóknak tekintetteknek csak kis része volt „igazi” csavargó, csaló és szélhámos, tehát társadalmi értelemben deviáns. Valójában nagy részük kétkezi vagy mezőgazdasági munkás, akik nem jutottak munkához a társadalmilag előírt formák szerint. Ok leginkább a mai szakképzetlen munkanélküliekhez, illetve (illegális) bevándorlókhoz hasonlatosak, mivel munkát keresve elhagyták szülőföldjüket.

Ami a tömegek szegénységének mértékét illeti, a becslések eltérőek (helytől, időtől és országtól függően), de Castel szerint az európai lakosság harmada-fele kényszerült egyik napról a másikra tengetni az életét. Hatalmas néptömegek voltak szegények abban az értelemben, hogy semmiféle tartalékkal nem rendelkeztek – közvetlenül a Nagy Francia Forradalom előtt például a legszegényebb párizsi munkások is majdnem az összes keresetüket (kilencven százalékot) kenyérre költötték, az éhenhalás elkerülése érdekében. Ebben a kontextusban a szegénység az éhezéssel azonos. A szegények, pedig lényegében *kiilleszkedettek*, akik az akkori társadalom gazdasági és szociális intézményrendszerén kívül voltak. Franciaországban például a forradalom idején döbbenek rá az elitek a néptömegek ilyen való sebezhetőségére, arra, hogy nem lehet a szociális kérdést a magatehetetlen szegények és csavargók problematikájára szűkíteni.

kiilleszkedettek

Eközben a munka fogalma jelentésváltozáson ment keresztül: az új elképzelések szerint nem a vagyon, hanem a munka minden gazdagság forrása. A súlyos (tömeges éhezést jelentő) szociális kérdésre a munkaerőpiac felszabadításával válaszoltak: felszámolták a rendi jellegű, korporatista keretek között végbemenő és erősen leszabályozott, illetve kényszerített munka intézményét (a rendi társadalom gazdasági intézményeit: a monopóliumokat és a céheket) azt vallva, hogy az államnak minimálisan csupán annyit kell tennie, hogy lerombolja azokat az akadályokat, melyek gátolják a piac működését. Azonban a munka szabadsága nem volt azonos a munkához való joggal: a munkanélküli dolga, hogy munkát találjon magának. A csavargás és koldulás továbbra is büntetendő tevékenység maradt, sőt, az ipari termelés térhódításával a pauperizmus egyre nagyobb mértékben terjedt. A 18-19. századi domináns liberalizmus szerint nem az a szegény, akinek nincs semmije, hanem az, aki nem dolgozik: most azonban felbukkant egy olyan réteg, melyet nem a munka hiánya, hanem a „szabad” munka tett földönfutóvá (Castel, 1998).

A modern ipari társadalomban a szegénység megnyilvánulási formái közül mégis csak néhány vált társadalmi problémává (Ferge, 1998). Pontosabban azok, amelyek az elitekre, a gazdasági szerkezetre és a társadal-

mi békére nézve veszélyesek és kockázatosak voltak – ezek közé sorolható többek között az éhezés, a gyermekhalandóság, a lakóhely zsúfoltsága –, s amelyek méretük és súlyosságuk miatt a munkaerő utánpótlását, illetve a város közbiztonságát fenyegették.

Történeti szempontokat figyelembe véve Hobbsbawm háromféle szegénységet nevez meg: a társadalmi szegénységet, a pauperizmust és végül a morális szegénységet. (Hobbsbawm, idézi Ferge, 1998:15–18) Az alábbiakban röviden ezeket értelmezzük.

társadalmi szegénység

A társadalmi szegénység. A társadalminak nevezett szegénység Hobbsbawm értelmezésben két egymással összefüggő aspektusra vonatkozik. Egyrészt, a gazdasági dimenzió mentén a jövedelem, a vagyon és az életfeltételek tekintetében tetten érhető egyenlőtlenségekre utal, szegényeknek természetesen az *egyenlőtlen helyzetben* lévőket tekint. Másrészt viszont, utal arra az *egyenlőtlen viszonyra* is, ami a gazdasági egyenlőtlenség mentén fennáll, nevezetesen a dependenciára, az anyagi és hatalmi függőségre, a kizsákmányolásra, magyarán a *társadalmi al-sóbbrendűsége* is (Ferge, 1998). Ez utóbbi lényegében a rawlsi és seni értelemben vett méltányosság és igazságosság hiányára vonatkozik, vagyis arra a viszonyrendszerre, ami mindenfajta fair kölcsönösséget nélkülöz.

pauperizmus

A pauperizmus. A pauperizmus a klasszikus szabad versenyes kapitalizmus akut (mai fogalomhasználatban extrém) szegénységére vonatkozik. A népesség nagy hányadát érinti, és az ipari termelési mód kialakulása és a működése, valamint az azt kísérő társadalmi és demográfiai folyamatok (az urbanizáció és a városba befele tartó nagy volumenű térbeli mobilitás és népességrobbanás, a munkanélküliség tömegmértetű megjelenése) következtében jelent meg, elsősorban a nyugati nagyvárosokban. A pauperizmus ebben a társadalmi kontextusban *az emberek azon csoportjainak anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozik, amelyek egyedül, valamilyen külső segítség nélkül nem képesek önmaguk ellátására azon a szinten, ami adott időben, térben és kultúrában konvencionálisan minimálisnak tekintett.* A pauperizmus a hétköznapi értelemben vett nyomor, nyomorúságos helyzet, ahol általános a szegénység (uo.).

morális szegénység

A morális szegénység. A morális szegénység — eltérően az eddig követett logikától — nem a kedvezőtlen anyagi vagy társadalmi helyzetre, valamiféle „földi szűkösségre” vonatkozik, hanem *arra az állapotra, amelyben az adott kor erkölcsi normái nem működnek, vagy nem veszik figyelembe és nem tartják be.* Legáltalánosabban az egyének nem megfelelő (értsd a vallási normákkal összhangban nem lévő) magatartására vonatkozik.

A szegénység és elszegényedés kérdésével a társadalomfilozófia, szűkebb értelemben véve a társadalomtudomány, majd később a szociológia szisztematikusan és módszeresen viszonylag későn, csupán a 19. század végén, a 20. század elején kezdett el foglalkozni. Ebben a sorban elsőként Ch. Booth nevét említhetjük, aki 1889-ben egy Londonban végzett empirikus vizsgálat nyomán (a mai értelemben vett módszertani aspektusokat teljesen figyelmen kívül hagyva) megállapította, hogy a népesség

harmada szegénynek tekinthető. A kevésbé ismert D. B. Fooster 1897-ben átfogó vizsgálatot folytatott egy másik angliai városban, Leeds-ben, ahol helyi munkások által lakott nyomornegyedet vizsgált, részletesen leírva a nyomorúságos életkörülményeket, lakhatási és rokonsági viszonyokat, valamint ezek megfigyelhető térbeli-társadalmi megnyilvánulásait. Érdemei közé tartozik, hogy a szakirodalomban az elsők között használta leíró fogalomként a *slum* kifejezést. A *slum* megnevezés már nála is szegénynegyedet, lepusztult állagú lakókörnyezetet jelöl. A szegénység vizsgálatában klasszikus szerző B. S. Rowntree, aki 1901-ben a szegénységet, mint a városi élet egyik negatív megnyilvánulási formáját elemezte. A gazdasági világválság, de különösen a Második Világháború után, a jóléti államok kiépülése következtében a szegénység kérdése végérvényesen a szociológia egyik központi tematikájává vált.

Diskurzusok a szegénységről

Komplex jelenség lévén, a szegénység kérdését is többféleképpen tematizálják és értelmezik. Az értelmezések nem csupán abban különböznek, hogy az eltérő beszélők eltérő aspektusokra helyezik a hangsúlyt és azt másképpen magyarázzák, hanem a leírás-értelmezés során alkalmazott fogalmak és megnevezések szintjén is jelentős eltérések tapasztalhatóak. A szegénységnek, mint társadalmi feltételnek a megragadására és leírására alkalmazott fogalmaknak (például a kirekesztettség vagy exklúzió, *underclass*, újszegénység) önálló társadalomtörténetük van, amelyek jelentése szoros összhangban van azokkal a társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokkal, világnézeti kontextusokkal amelyekben létrejöttek és amelyek modellezésére az adott paradigma iránt elkötelezett szerzők eszközként használták (Silver, 1996).

A fogalmak nem „magukban való dolgok”, így értelmük sem magától értetődő, hanem értelmezést követelnek (Gyáni, 2002). Véleményünk szerint a szegénység leírására alkalmazott fogalmak is logikai és társadalmi konstrukciók. Ebből a szempontból a jelenlegi szegénység-diskurzusokban használt fogalmak nem egyebek, mint olyan elemi logikai formák, amelyek a társadalmi feltételek adott osztályát vagy azok tulajdonságait jelölik. Ebben az egyenletben a fenti fogalmak (ismétlésképpen: a kirekesztettség, *underclass*, újszegénység,) a jelölők funkcióját töltik be, amelyeknek konvencionális értelmük van: tartalmazzák azokat a jegyeket, amelyek segítségével az általa jelölt dolgok (referenciák) bármikor azonosíthatóak – ez képezi az előbbi fogalmak tartalmát. Társadalmi szempontból pedig a jelölt dolgoknak (a szegénységnek és megnyilvánulásainak) minden esetben társadalmi környezetük van, így a jelentések is mindig ezen „eredeti környezethez” – a történeti szöveguni-verzumhoz – való viszonyban jönnek létre: társadalmilag beágyazottak.

A szegénységre vonatkozóan a *Vázlatokban* három fő szegénységdiskurzust fogunk bemutatni. Ezek a következők a *társadalmi kirekesztettség* (exklúzió), az *underclass* és az *újszegénység diskurzusai*. Diskurzus alatt társadalmilag beágyazott és kondicionált, paradigmavezérelt beszédmódot értünk. A szegénységdiskurzusokban a szegénység értelmezésére és kezelésére kidolgozott „nemzeti paradigmák” nyilvánulnak meg, vagyis a központi fogalomhasználatot és problémaértelmezést elsősorban a *társadalomszervezés központi elve, a politikai kultúra jellege és szociálpolitikai céljai* határozzák meg.

Mindezen dimenziókkal összhangban elmondható, hogy a társadalmi kirekesztettség diskurzus legerőteljesebb formában Franciaországban, igaz, kisebb-nagyobb változatban a kontinentális Nyugat-Európában is érvényesül, az *underclass* diskurzus az angolszász nyelvterületen – Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban – honos, az *újszegénység* diskurzus pedig egyre inkább Közép-Kelet Európa sajátossága. Az előbbiekben megnevezett társadalmi beszédmódok (és azok jellemvonásai) a valóságban keverednek, és mindhárom régióban megnyilvánulnak, de jelen könyvben didaktikus és analitikus megfontolásokat követve ideáltipikusan fogjuk azokat bemutatni.

A szegénységről szóló diskurzusok sokféleségének oka az, hogy társadalmilag eltérő a szegénység természetéről és kiterjedtségéről, valamint a társadalmi egyenlőtlenségekről és a tartós munkanélküliségről alkotott felfogás (Silver, 1996), amit a modernizáció által követett minta befolyásol. Mindezek a történeti és felfogásbeli eltérések természetesen vonják maguk után a mérésbeli különbségeket is: eltérő indikátorokat alkalmaznak, elsősorban a munkanélküliség és a jövedelem mérésére vonatkozóan. Továbbá, mivel az fentebb említett három régióban (és azokon belül is!) eltérő az jövedelmek és a munkanélküliségi ráták kapcsolata, különbözőek a szociálpolitikai gyakorlatok, illetve a szociálpolitikát egészében megalapozó társadalomfilozófiai elvek is. Silver (1996) rámutat arra, hogy már a szegények megnevezése is különböző, hiszen, mint láttuk, a szegénységdiskurzusok a társadalom – egyén – állam viszonylatában beszélnek az éppen „ott és akkor” érvényes társadalmi valóságról.

Összefoglalva: mi is határozza meg tehát a szegénységdiskurzusokat? A szegénységre vonatkozó fogalomhasználatot és problémakezelést összességében a politikai kultúra, a szociálpolitikai elvek, illetve a társadalomszervezés domináns ideológiája határozza meg. Silver három olyan társadalomszervező ideológiát nevez meg, amelyek markánsan rányomják bélyegüket arra a módra, ahogyan adott társadalomban a szegénységet, mint társadalmi problémát meghatározzák és megoldják. Ezek – a nyugati világban – a következők: a republikánus, a szociáldemokrata és végül a liberális ideológia (a megnevezés természetesen a domináns vonások szerint történik, részletesebben lásd a nyolcadik fejezetben). Ezek területileg a következőképpen oszlanak el:

Mi a szegénység?

<i>Társadalomszervező ideológia szerepe / Ország</i>	<i>Franciaország</i>	<i>Nagy Britannia</i>	<i>Egyesült Államok</i>
<i>Republikánus</i>	Domináns	Kisebb szerep	Gyenge
<i>Szociáldemokrata</i>	Kisebb szerep	Gyenge	Kisebb szerep
<i>Liberalizmus</i>	Gyenge	Domináns	Domináns

6. táblázat.
A társadalomszervező ideológiák térbeli eloszlása. In Silver, 1996:110.

A fenti táblázathoz képest a Romániai helyzetre vonatkozóan, véleményünk szerint, a szociáldemokrata és a liberális vonások kevert változata érvényesül. Ennek pedig külső meghatározottsága van: a posztfordizmus és a deregularizáció- kötöttségei általi szűkös erőforrások révén, továbbá pedig a hazai társadalomvédelmi tradíció és a szociális feszültségek mérséklésének az igénye szociáldemokrata szabású intézkedéseket feltételeznek. A továbbiakban Silver (1996) nyomán tekintsük át, hogy a megevezett három szegénységdiskurzusnak melyek az általános jellemvonásai.

A kirekesztés diskurzusa. A kirekesztés diskurzusa, mint említettük, leginkább Franciaországban domináns, de az Európai Unió hivatalos statisztikáiban (EUROSTAT) is rendszerint ezt a kifejezést használják (Molnár, 1999). A kirekesztés kifejezés a szolidaritáson alapuló társadalmi kötelekekben bekövetkezett töréssel, szakadással áll szoros kapcsolatban: a közös, a társadalom tagjait egymáshoz szorosan összefűző, összekötő kapcsolatok rendszeréből való kikerülésre, kiszakadásra vonatkozik. Lényegében a társadalmi integrációban (mondhatni luhmanni és habermasi fogalomhasználatban a rendszerintegrációban) bekövetkezett sérülésre, hibára, bomlásra utal. A republikánus politikai kultúra szerint az államnak elsődleges feladata a társadalmi kötelék épsége fellett őrködni, adott esetben pedig a funkcionális kooperációra épülő szolidaritást és társadalmi integrációt visszaállítani. Az állam ebben a felfogásban elsődleges az egyénhez képest, olyan entitás, ami az egalitarizmust, a szociális állampolgári jogokat és a társadalmi egységet garantálja (Silver, 1996:112). A kirekesztés (és kirekesztettség) fogalomnak organikus ellentétpárja a kívánt beillesztés (beillesztettség). Ez utóbbi biztosításáért tehát az állam a felelős: elsősorban a minimális garantált jövedelem eszközével (erről részletesebben lásd a kilencedik fejezetet).

kirekesztés diskurzusa

A kirekesztettség kifejezés használata több előnnyel jár. Mint már maga a fogalom is sugallja, *dinamikus*. A kirekesztettség (és a hozzá tartozó kirekesztés) képes a változást, a dinamikát tetten érni. Hiszen a társadalmi rendszerből, a társadalmi kötelekekből való kiszakadás nem azonnal, hanem fokozatosan történik és egy hosszabb ideig tartó folyamat következménye. Ugyanakkor *többdimenziós* fogalom, ugyanis az egyén egyszerre több társadalmi csoportnak, hálózatnak és intézménynek, szervezetnek a tagja, vagyis az egyén *több helyről szakadhat ki, többféle köteléke sérülhet*. A kirekesztődés, pontosabban a kötelékek

szakadása-sérülése a *gazdasági*, a *szociális*, a *civil*, illetve a *személyközi kapcsolatok* rendszerében egyaránt bekövetkezhet. Ezek közül csak egy is sérülhet, de a kirekesztődés több dimenzióban is végbemehet, rendszerint az egyik dimenzióban végbement negatív változás továbbiakat von maga után. A kirekesztés indikátorait és vizsgálatának módszertanát a hetedik fejezetben fogjuk bővebben kifejteni.

az underclass diskurzusa

Az underclass diskurzusa. A kirekesztés fogalmát alig használják az Egyesült Államokban, de Nagy Britanniában sem igazán népszerű. Ennek oka az USA-ban (de kisebb eltérésekkel lényegében a Brit Szigeteken is) a weberi munkaéthosz és vállalkozó szellem mély kulturális és társadalmi beágyazottságában, illetve a mikroközösségek felértékelt szerepében keresendő, a szabadság és a piaci szabad verseny kiemelt jelentősége mellett. Ebben a liberális fogantatású miliőben nem az állam, hanem a (munkaerő)piac intézménye képezi a legfőbb szabályozó mechanizmust, ami a jólét és a társadalmi biztonság elosztását illeti. Mikro szinten pedig a civil társadalom, valamint a szomszédság, illetve a kis egyházak képezik a magántulajdonú kisvállalkozások mellett azokat az integrációs mechanizmusokat, amelyek mentén az *egyén – szabadság – gyenge állam kapcsolatának háromszögében* a szegénység felléphet. Ezért az angolszász típusú szabad-verseny alapú társadalmi kontextusban nem az egyén-állam viszonyának közelsége és távolsága a meghatározó vonatkoztatási rendszer, hanem az *egyén – közösség* koordináta. A szegénység ebben az értelemben *társadalmi és térbeli vonatkozásban* jelenik meg. A kérdés tehát az, hogy adott embercsoportok milyen messze állnak gazdasági és kulturális értelemben a közösségtől (ez utóbbi mindig a többséget, a mainstream-et, a nem szegény főáramot jelenti), illetve, hogy ezek a szegény csoportok a városi társadalmi térben hol helyezkednek el, azaz hol laknak (Silver, 1996). Az underclass tehát amerikai értelmezésben városi gettó-szegénység, rendszerint faji/etnikai vonzattal. Az underclass diskurzusa a társadalomban tetten érhető *törésekre* fókuszál (Spéder, 2002), amelyeket alig, vagy rendkívül nehezen lehet átlépni. Etimológiailag a hagyományos rétegződési rendszeren kívül rekedtek csoportját jelöli, akiknek már nincsen semmilyen gazdasági és társadalmi kapcsolatuk a nem szegény többséggel. Lényegében azokra vonatozik, akik de facto nem tagjai a társadalomnak, az *osztály alatti réteg*. Ebben a felfogásban a társadalmi integráció alapja a kisközösségi tagság és a gazdasági folyamatokban való részvétel.

Nagy Britanniában a kifejezés a legalsó osztályok nagyon szegény tagjainak megnevezésére használatos, akik nem, vagy csak nagyon nehezen élhetnek civil-, politikai- és szociális jogaikkal. Az értelmezésekben azonban, a brit értelemben vett underclass tagjai, részét képezik az osztályrendszernek (Berevoiescu, 2004), semmilyen etnikai/faji vonzata nincsen a fogalomnak, a törvény előtti státusuk pedig azonos a többi nem szegény állampolgárral – ami a társadalmi integráció alapja is egyben.

Mi a szegénység?

Az underclass diskurzus *underclass* fogalma a szegénység szakirodalmában egy igencsak vitatott kérdés (lásd az ún. underclass vitáról például Katz, 1989), már csak azért is, mert a politikai jobboldal a maga hasznára instrumentalizálta (Silver, 1996:121), a média pedig a megbélyegző, stigmatizáló gyakorlatára alkalmazta (Gans, 1992). Lényegében egy ideológiával erősen terhes, moralizáló fogalommá vált.

A kérdést az idevágó amerikai szakirodalomban (részletesebben lásd például Aponte–Wilson, 1992) két fő alapállásból tárgyalják: az egyik, a *liberálisnak* nevezett megközelítés a *társadalmi struktúra* szempontjából, a másik, a *konzervatív*nak nevezett pedig lényegében a *viselkedés* szempontjából elemzi a városi extrém (értsd különösen súlyos) szegénységet. A liberálisok inkább társadalmi segélyezést sürgetnek a munkaerőpiactól tartósan távol maradtak számára, és a társadalmi-térbeli szegregálódás káros hatásait veszik számba (Wilson, 1987, 1996). A konzervatívok ezzel szemben a szegények többségétől eltérő, deviánsnak minősített szubkultúra leírására helyezik a hangsúlyt, azt vallva, hogy a szegényekre lényegében egy a többségétől eltérő viselkedési minta jellemző – ez a szegénység kultúrája –, ami egyben a szegénységük oka is (Murray, 1968; Auletta, 1989). Továbbá, amellet érvelnek, hogy a szegénység létrehozásában a szociális ellátó rendszernek is szerepe van: a segélyezés dependenciát okoz, és úgymond leszoktatja az egyéneket a munkáról. (A szegénység kultúrájáról és az underclassról részletesebben lásd a következő fejezetet).

A kérdés kapcsán rendkívül fontos megjegyeznünk, hogy a magyar nyelvterületen (egy fordítás kapcsán) az underclass de facto kirekesztetteknek nevezik (ezt a kifejezést használja könyvük címében a Szelényi-Ladányi (2004) szerzőpáros is), jóllehet ténylegesen az underclassról beszélnek. A *Vázlatokban* kirekesztettség fogalma alatt az európai értelemben vett leszakadást értjük. Továbbá pedig, bár egyetértünk azzal, hogy az underclass is új természetű jelenség leírására használatos, azt nem tekintjük az újszegénységgel azonos értelmű fogalomnak.

Az újszegénység diskurzus Nyugat Európában. Az újszegénység esetében létezik egy nyugat-európai és egy kelet-európai változat. Részletesen az utóbbira fogunk fókuszálni majd. Ennek a diskurzusnak (mindkét változatnak) a kiindulópontja a gyökeresen megváltozott gazdasági és társadalmi kontextus. Az újszegénység – mint neve is mutatja – a harmadik fejezetben igencsak részletesen tárgyalt posztfordista fordulat, a kockázat-társadalom és globalizáció körülményei közepette megnyilvánuló városi szegénységet jelöli. Több szempontból is új természetű és minőségű szemben az ipari fordista kapitalizmus gazdaságára jellemző hagyományos szegénységgel. Egyrészt a gazdasági szerkezetváltozással kialakult tudásalapú és rugalmas gazdaság körülményei között a szegénység már nem csupán az alsóbb osztályokhoz tartozókat fenyegeti, hanem a társadalom tagjainak jelentős többségét. Másrészt, a szegénységi ráták alakulása elvált a gazdaság alakulásának ciklusaitól: a növeke-

*az újszegénység diskurzus
Nyugat Európában*

dés már nem jár a szegénység mértékének a csökkenésével. Harmadrészt pedig a Második Világháború után létrejött jóléti államok szociálpolitikai rendszerei nem bizonyulnak hatékony eszköznek az újszegénység kivédésére (Sliver, 1996). Az újszegények jelentős része kívül van nem csupán a munkaerőpiacon, hanem a szociális ellátó rendszereken is, elsősorban jogi okból – nem kaphatnak segélyeket, mert nem rendelkeznek a ehhez szükséges hivatalos okmányokkal. Lényegi jellemvonása az atomizáltság, a társadalmi dezintegráltság (Silver, 1996:136-137) (romániai viszonylatban erre a vonatkozásra még visszatérünk). A globális és szektorális gazdasági változások (mivel átalakult a gazdaság szerkezete) a munkaerőpiacot is jelentősen átszabták: a munkaerőpiac szerkezete is megváltozott, immár nem annak belső differenciáltsága – vagyis az a tényező, hogy ki, milyen pozícióval rendelkezik a munkapiacra belül –, hanem a szelektív mechanizmusa játssza a fő szerepet, ennek pedig az a tétje, hogy ki kerül ki a munkapiacról, és ki tud (képes) benmaradni. A munkapiacról kirekedtek – mert emberi tőkájukra és tudásukra nincsen kereslet – hamar elszegényednek, esélyük sincsen a visszatérésre, vagyis tartós szegénységbe kerülnek. Ok az újszegények, akik elvesztették korábbi pozíciójukat (mint például a Zsil völgyi vagy a balánbányai bányászok, a nehéziparban foglalkoztatott alacsonyán képzett munkások, a még munkát soha nem talált, alacsonyán képzett fiatalok).

Kelet-Európai viszonylatban a kérdés nagyvonalakban hasonlóan tematizált, azonban elsősorban a posztkommunista átmenet kontextusában tárgyalt: a piaccgazdaságra való áttérés következtében megjelenő szegények rétegét jelölik ezzel a fogalommal. A fogalom alkalmazhatósága körüli vitának az a központi kérdése, hogy valójában egy újfajta egyenlőtlenségről van-e szó (Ferge, 2000), vagy pedig egy minőségileg új, a hagyományos osztálytagozódási rendszeren kívül rekedt, tartósan nagyon szegény rétegről (Szelényi–Ladányi, 2004). Ez utóbbi megközelítés is a társadalmon belüli törésekre, a kívül rekedtségre, a szegregációra, a dezintegrációra helyezi a hangsúlyt, az amerikai underclass fogalom strukturalista verziója a közép-kelet európai viszonyokhoz adaptálva. A *Vázlatokban* azt az álláspontot képviseljük, hogy a helyi viszonyokra vonatkozóan az önálló jelentésű és lokális kontextusok megragadására alkalmas újszegénység fogalmát érdemes használni. Továbbá, úgy véljük, hogy az újszegények a tartósan szegények és leszakadottak, a többségtől egyre távolabb kerülők rétege.

Az újszegénység diskurzus Közép-Kelet Európában. A közép-kelet európai átalakulások következményeként a társadalmi rendszerben olyan új szereplők, viszonyok és folyamatok jelentek meg (Genov, 1999), amelyek következtében az egyének (osztály- és csoportthovatartozástól függetlenül) elvesztették korábbi társadalmi pozíciójukat és státusukat: könnyen munkanélkülivé váltak és leszegényedtek. A „kockázatok árnyékában” egyének többsége valójában el is veszítette biztosítékait: ténylegesen le is szegényedtek. A változással a munkaerőpiac szerkezete is

*az újszegénység diskurzus
Közép-Kelet Európában*

Mi a szegénység?

átalakult, követte a korábban említett gazdasági szerkezetváltozást és szigorú piaci kereslet-kínálat elv alapján kezdett el működni (vö. Be-revoiescu, 1999). Az osztály- és csoport-hovatartozási kötöttségek lazulásával a csoportidentifikációs kapcsolódások és kötődések is eltűntek: a szegénység, munkanélküliség elvesztette osztályrelevanciáját, egyéni sorssá vált. Így a szegénység rekrutációs bázisa is kiterjedt (vö. Spéder, 2002). A társadalmi *rendszerre* és az egyéni *életvilágokra* jellemző dinamika, a változékonyság és az instabilitás a társadalom minden tagjára egyformán kockázatot jelent. Ha például bizonyos ismeretekre, tudásokra, készségekre és tapasztalatokra a piacon nincs többé kereslet, akkor a munkavállaló státusától, pozíciójától, osztályhovatartozásától függetlenül fennáll a lefelé irányuló mobilitás veszélye. A munkapiacra a technológiai változás nyomán bizonyos tudások és készségek természet-szerűleg elértéktelenedtek, ami munkanélküliséget, szegénységet generált. Például a kitermelőiparban dolgozók – a bányászok – szakértelme és tudása iránti kereslet az utóbbi években jelentősen lecsökkent, így az ehhez a szakmai kategóriához tartozók esetében fokozottabb a munkanélküliség, az elszegényedés kockázata.

Melyik társadalmi kategóriákat érintette leginkább az elszegényedési hullám? Kik az *újszegények*? A rendszerváltás következtében egy új természetű és jellegű szegénység jelent meg a térségben. Ez a szegénység kiterjedtségét, helyét, mélységét, dinamikáját és a szegények életmódját tekintve egyszerűen más. Egyik legfontosabb jellemzője, hogy megjelenésének az oka strukturális: az egyének akaratuktól, orientációjuktól, addigi boldogulási készségeiktől, sőt addigi gazdasági állapotuktól *függetlenül* lettek szegények, vagyis egy új, átrendeződött mezőnyben kevés esélyük volt, hogy saját sorsukat számukra kedvező módon befolyásolják. Az *újszegénység* megjelenésének gazdasági kiváltói és kísérői voltaképpen a következők: a KGST megszűnte, a GDP visszaesése, a reáljövedelmek csökkenése, az infláció, a szerkezeti átalakítás (Tarkowska, 2001; Zamfir, 2001).

Az *újszegények* rétege tipikusan a posztkommunista periódus elszegényedettjeit jelenti, mindazokat, akik leginkább ki voltak téve a kockázatoknak, és akik tartósan kumulált hátrányos helyzetben élnek (ilyenek például a falun élő sokgyermekes családok, az elsőgenerációs városlakók, a mono-indusztriális városokban élő lakosság, a munkanélküliek és a nyugdíjasok, a kizárólag bérből élők, a gyerekek és az egyszülős családok). Az *újszegénység* szocio-kulturális és demográfiai szemszögből a következőképpen fest: körükben túlréprezentáltak a fiatalok, a tartósan munkanélküliek, a sokgyermekes családok, az alacsonyan képzett háztartásfők, az ipari városok lakói (vö. Tarkowska, 2001). Ez a kör tehát többnyire városban koncentrálódik, rendszerint ott is szegregálódik (vö. Pásztor, 2002) és állandósul. Az *újszegények* kiszakadtak a *mainstream* társadalomból: dezintegrálódtak, vagyis elveszítették korábbi társadalmi kötelekeik jelentős hányadát. A személyes kapcsolathálóik gyors le-

újszegények * a posztkommunista periódus elszegényedettjeit jelenti, mindazokat, akik leginkább ki voltak téve a kockázatoknak, és akik tartósan kumulált hátrányos helyzetben élnek

társadalmi dezintegrálódás

épülése, a rövid idő alatt bekövetkezett elszegényedés, a munkapiacról való tartós távolmaradás a társadalmi dezintegrálódás a mutatói. Gans (1998) szerint „a társadalom dezintegrációja akkor következik be, amikor a kormány, az üzleti élet és más fontos intézmények elvesztik legitimitásukat; amikor az emberek széles körben elvesztik bizalmukat azokban a szabályokban, amelyek társadalmi életüket irányították, és amikor a tradíciókat nyíltan megtagadják.”

szegregálódás

A társadalmi dezintegrációnak több fokozata létezik (a társadalom teljes szétesésétől, az atomizálódástól kezdve bizonyos társadalmi csoportok, például a kisebbségek, dezintegrációjáig). Hazai viszonylatban, Gans nyomán, abban az értelemben használjuk a fogalmat, hogy a rendszerváltás után *leépültek a szociálisan integratív mechanizmusok, és az új szegények elvesztették személyes kapcsolatrendszereik jelentős hányadát* (lásd Péter, 2003a). A társadalmi dezintegrációt – a társadalom főirányától való leszakadást és a személyes kapcsolatháló átalakulását Gansra (1988) utalva a következő dimenziók mentén modellezhetjük: *szegregálódás, munkanélküliség, a társadalmi szolidaritások és kapcsolatháló megszűnése és/vagy beszűkülése.*

A munkahely elvesztése (akárcsak a munkahely megváltoztatása előreléptetés vagy elköltözés esetében) természetesen vonja maga után a korábbi munkatársakkal kialakított kapcsolatok átalakulását: kihát az interakciók gyakoriságára és intenzitására. A kapcsolatok maguktól szűnhetnek meg, ha azok korábban pusztán személytelen, munkatársi kapcsolatok voltak, azaz, ha nem alakultak ki a korábbi munkatársak között, a formális viszonyok mellett informális baráti kapcsolatok, érzelmi kötelékek, amit a szabadidős tevékenységek során tovább erősítettek és ápoltak, akkor ezen kapcsolatok átalakulása, esetleg megszűnése szükségszerű. Empirikus kutatások mutattak rá (Péter, 2003a), hogy a munkahely megszűnése következtében az el-elmaradó, majd teljesen leépülő kapcsolatok hiányát az újszegények veszteségként értelmezik, amit a „...már nem tartozom sehová” életérzés jellemez. A volt munkatársak többségét elsősorban nem formális státusú egyénként emlegetik (akikhez annyi kötötte volna őket csupán, hogy azonos helyen dolgoztak), hanem főleg barátként, akikkel sok mindent együtt tapasztaltak és éltek meg. A baráti kötelékek elszakadását külső, általuk alig vagy egyáltalán nem ellenőrizhető okoknak tulajdonítják: „bezárták az üzemet”, „kítették” stb. Ugyanezen egyének nem engedhetik meg magunknak, hogy fenntartsák korábbi baráti kapcsolataikat, ami iránt kifejezik explicit igényüket („... nincsen nekünk arra elég pénzünk”). Az *újszegények* társadalmi dezintegrációjának az egyik objektív mutatója tehát a szegregálódás, ami az eltérő státusú társadalmi csoportok térbeli elkülönülését jelöli (Jenkcs, 1991). Romániai viszonylatban a szegregálódás egy már elkezdődött folyamat (lásd továbbá Péter 2000; Pásztor 2002), és főleg

Mi a szegénység?

az ipari nagyvárosokban megy végbe. A slumosodás következtében a szegénység térben koncentráldódik (uo.), az újszegényeknek nagy valószínűséggel újszegény szomszédaik vannak.

Összefoglalásképpen az előbbieken bemutatott szegénységdiskurzusok legfontosabb elemeit ideáltipikusan az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

<i>Diskurzus</i>	<i>Társadalmi kirekesztettség</i>	<i>Underclass</i>	<i>Underclass</i>	<i>Újszegénység</i>
<i>Régió / Ország</i>	Nyugat Európa / tipikusan Franciaország	Nagy Britannia	AEÁ	Közép-Kelet Európa
<i>Járvulékos kulcsfogalmak</i>	Szociális állam-polgárság Szociális jogok Szolidaritás	Szociális jogok Állampolgár Osztálytagozódás	Állampolgár A „középosztály uralma”	Társadalmi biztonság Új és növekvő egyenlőtlenség Átmenet
<i>Politikai kultúra jellege</i>	Republikánus	Liberális Szociáldemokrata jelenlét	Erősen liberális	Szociáldemokrata és liberális
<i>Központi aktorok</i>	Állam	Piac Közösség Egyén	Piac Egyén közösség	Állam
<i>Szociálpolitika jellege</i>	Univerzális, intézményes	Szelektív, Reziduális	Szelektív Erősen reziduális	Vegyes
<i>Szociálpolitikai célok</i>	Társadalmi integráció Vissza-illesztés Társadalmi kohézió Szolidaritás	Önfenntartás Kölcsönös-segélynyújtás Kooperáció Közösségi összetartás	Önfenntartás Kölcsönös-segélynyújtás Kooperáció Közösségi összetartás Vállalkozási szellem	Szolidaritás Kölcsönös segítség A dependencia megszűntetése és integráció

7. táblázat.
A szegénységdiskurzusok ideáltipikus modellje.
Silver, 1996 és Berevoiescu, 2004 nyomán.

Mi a szegénység? A szegénység konceptualizálása és lehetséges meghatározásai

Szegénységgel kapcsolatos rokonfogalmak

Bár a szegénység szoros kapcsolatban áll a társadalmi egyenlőtlenségekkel, azzal mégsem azonos (Townsend, 1993:7). Meghatározni igencsak nehéz és problémás, mert sok arcú és sok értelmű, hiszen nem csupán egyéni és kollektív tapasztalatok kapcsolódnak hozzá, ami „lényegi összetevőire” hat, hanem (mint korábban is jeleztük) a társadalmi környezettel és struktúrával is szoros kapcsolatban áll. Nem meglepő tehát, hogy a szegénységre vonatkozóan egyszerre több, párhuzamosan alkalmazott szegénységkonceptió van forgalomban. Tény, hogy nincsen egyetlen mindig és mindenre alkalmazható univerzális, objektív és semleges koncepció (Spéder, 2002) és meghatározás, hanem különféle szegénység-meghatározások, és ezáltal különféle szegénységek vannak.

Kiindulópontként a szegénység általánosan a Szociológia szótár (1998:517) meghatározása szerint *az élet fenntartásához szükséges anyagi javak hiányával írható le, az a szituáció, amely során az egyén nem rendelkezik olyan erőforrásokkal, amelyek segítségével a társadalom által decensnek elfogadott életszínvonalat magának biztosítani tudja.* Ezzel a fogalommal rokon, de mégsem azonos jelentésű fogalom a *depriváció*, ami alatt *valamitől való megfosztottságot értünk.* A depriváció fogalmának jelentése tágabb a szegénység fogalmáé, mert nem csupán valamilyen anyagi természetű megfosztottságra vonatkozhat, hanem olyan nem materiális hiányra is, mint például a baráti vagy szülői szeretet hiánya (Andorka, 2000:121). Azonban csak abban az esetben beszélhetünk deprivációról, ha ennek tárgya közösségleg minimálisan elérendőnek tekintett, normálisan megszokott és elvárt. Például, ha valakinek nincsen lábbelije, miközben az adott közösségben mindenkinek van, vagy valaki nem fér hozzá az egészséges ivóvízhez, miközben ennek elérhetősége általános, akkor deprivációról beszélünk. Nem depriváció azonban, ha valaki nem vezet X5-ös BMW-t, miközben a közösség többi tagja közül is csak kevesen birtokolnak egyáltalán bármilyen autót (ha azonban olajsejk az illető, és az összes rokonának több ilyen autója is van, akkor hozzájuk viszonyítva igenis deprivált). A depriváció relatív fogalom – mint az előző példák is szemléltették, feltételez egy vonatkoztatási rendszert. Ez rendszerint az, ami a döntő többség rendelkezésére áll (uo.), az átlagos, a viszonylag könnyen elérhető és elvárt helyzet.

Szintén a szegénységgel és a deprivációval kapcsolatos a *hátrányos helyzet* fogalma, ami inkább az átlaghoz viszonyított lemaradásra vonatkozik (Grolier, 2000). A lemaradás megnyilvánulhat egy vagy több relevánsnak tekintett dimenzió mentén, relatív fogalom és *a tényleges és*

a szegénység ■ az élet fenntartásához szükséges anyagi javak hiányával írható le, az a szituáció, amely során az egyén nem rendelkezik olyan erőforrásokkal, amelyek segítségével a társadalom által decensnek elfogadott életszínvonalat magának biztosítani tudja

depriváció ■ valamitől való megfosztottság

hátrányos helyzet

Mi a szegénység?

kívánt helyzet közötti eltérést jelöli. A hátrányok a valóságban rendszerint kumulálódnak, vagyis halmozódnak: ezt hívják *többszörösen hátrányos helyzetnek* (uo.). Ilyen többszörösen hátrányos helyzet például az iskolai tanulás és siker szempontjából a falusi, paraszti származású gyerekek nyelvi szocializációja és a szülők iskolával szembeni attitűdmintája. Az anyagi feltételek biztosítása mellett, ezeknek a gyermekeknek nehezebb az iskolai előremenetel, mert az iskolában a tanárok velük szemben előítéletesek, a szülők pedig a tanulást haszontalan dolognak tartják.

többszörösen hátrányos helyzet

Különféle szegénységkoncepciók

Ebben az alfejezetben arra a kérdésre szándékozunk választ adni, hogy ki a szegény, és mi a szegénység? Többféle választ adható, annak függvényében, hogy kik azok a személyek (és milyen a státusuk) akik a kérdést, mint társadalmi problémát tematizálják. Ezek körébe tartozhatnak a mindennapok világában az egyének, akik közvetlen, vagy közvetett tapasztalatból kapcsolatban vannak a szegénység kérdésével. Továbbá, a központi és területi adminisztrációban és a szociálpolitikában dolgozók fontos aktorai ennek az egyenletnek, hiszen ők közvetlen módon kerülnek kapcsolatba a szegényekkel és a szegénységgel, munkájuk ezt meg is határozza. Végül, a szegénység jelenségéről beszélők köréhez tartoznak a tudományos szféra azon képviselői, akik a kérdést tudományos igénnyel vizsgálják és értelmezik.

A szegénység mibenlétére és okára vonatkozó válaszok abban a tekintetben is eltérnek egymástól, hogy azt egy vagy több tényező együttes hatásaként értelmezik. A lehetséges válaszokat az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

8. táblázat.
Néhány szegénységkoncepció.
Spéder, 2002; Ferge, 1998;
Townsend, 1993 nyomán.

<i>Beszélők státusza</i>	<i>Megközelítés</i>	<i>Egydimenziós</i>	<i>Többdimenziós</i>
		<i>(Pénz) jövedelem alapján</i>	<i>Fogyasztás és Életkörülmények alapján</i>
	<i>Abszolút</i>	Létminimum Decens minimum Világbanki minimum	Adott anyagi javak hiánya
Tudományos szféra	<i>Relatív</i>	Az átlagjövedelem és a medián jövedelem 40, 50 vagy 60 százaléka alatt keresők	Objektív relatív depriváció
Hétköznapi emberek	<i>Szubjektív</i>	Szubjektív szegénység	
köznapi tudásra alapozott	<i>Kulturális viselkedésalapú</i>	Társadalmilag elvárt és legitím jövedelemforrás, valamint megfelelő viselkedési minta hiánya	
Az igazgatási apparátus képviselői	<i>Gyakorlati-adminisztratív Szociálpolitikai</i>	Minimális garantált jövedelem Minimális nyugdíj	

abszolút és relatív szegénység

A szakirodalom megkülönbözteti az *abszolút* és *relatív szegénységet*. Az abszolút szegénység a minimális létfenntartási lehetőségek hiányát jelenti, egy adott társadalom esetében (Zamfir, 1995:15). Ez nem föltétlenül éhezést – ezt hívjuk *mély szegénységnek* –, hanem egy olyan (rendszerint halmozottan) hátrányos helyzetet jelent, amelynek következtében az egyén társadalmi részvétele lehetetlenné válik. Az abszolút szegénység rövid távon társadalmi kirekesztődést jelent, hosszú távon pedig biológiai következményei (alultápláltság, különféle betegségek) is vannak. Nemzetközi összehasonlításban a Világbank módszertana szerint extrém szegényeknek a napi 1 PPP dollár/fő jövedelem alattiakat, szegényeknek pedig a napi 2,15 PPP dollár/fő értékből gazdálkodó népességet tekintik. A PPP az angol *Purchase Parity Power* kifejezés kezdőbetűiből származik, és egy olyan konvencionális standardizált érték, amelyik figyelembe veszi a helyi vásárlóerőt és lehetővé teszi az összehasonlítást a különféle pénznemekben szerzett jövedelmek között. Ezzel szemben

Mi a szegénység?

a relatív szegénység hosszú távú következménye nem annyira biológiai, mint inkább pszichikai, különböző frusztrációkat eredményezhet, az illető egyének, családnak vagy csoportnak felborulhat a pszichikai, morális és szocio-kulturális egyensúlya. A relatív szegénységben élők egyre inkább eltávolodnak az illető társadalomban domináns életmódtól (Zamfir, 1995:15).

Hasonlóan, Peter Townsend (1975:271), egy ugyanolyan jellegű felosztásban *teljes és részleges szegénységet* határoz meg. A tipológia két szintet különböztet meg, egy minimális megélhetési küszöböt és egy minimális társadalmi küszöböt, ahol a megélhetési küszöb „azokat a minimális erőforrásokat jelenti amelyekkel egy egyén vagy család a megélhetéshez szükségeset élelmiszert meg tudja vásárolni” (Townsend, 1975: 268), míg a társadalmi küszöb „azokat a minimális erőforrásokat jelenti amelyek segítségével nem csupán az elsődleges, hanem a másodlagos illetve harmadlagos szükségletek is kielégíthetők az illető társadalom normái szerint” (Townsend, 1975, 269). Azok tehát, akik a minimális megélhetési küszöb alatt élnek, azok az abszolút, illetve a teljes szegénységben élők, akik pedig a társadalmi küszöb alatt élnek, azok a relatív illetve részleges szegénységben élők.

Általánosan elfogadottnak tekinthető az a leegyszerűsített és egydimenziós meghatározás, amely szerint szegények azok, akik bizonyos *jövedelemhatárnál* kisebb jövedelemből kényszerülnek megélni. A *szegénységi küszöbök* (az a virtuális elválasztó vonal, ami a szegényeket a nem-szegényektől elválasztja) léte segít olyan jellegű következtetések levonására, mint a szegénység gyakorisága (ki a szegény, hányan szegények egy közösségben vagy csoportban), illetve annak mértéke (mennyire szegények, mekkora a különbség a különböző szegénynek tekintett kategóriák között). A szegénységi küszöb általában azt a minimális jövedelmet jelenti, amelyből az egyén vagy család azokat a fogyasztási javakat meg tudja vásárolni, amelyek nélkülözhetetlenek (Zamfir, 1995:16). A fogalom tehát fontos demográfiai mutatók felállításában is segít, mint a *szegények száma* (hány személy vagy család helyezkedik el a küszöb alatt) és a *szegénység mértéke* (mekkora a távolság a különböző egyének vagy családok jövedelme és a szegénységi küszöb között).

Az előbbieken bemutatott elméleteknek megfelelően leggyakrabban nem egy, hanem két szegénységi küszöböt határoznak meg, egy minimális megélhetési határt és egy szociális határt. Sajátos esetként Romániában egy harmadik típusú szegénységi küszöböt alkalmaznak, a Munka- és Társadalomvédelmi Minisztérium minimumát, amely a megélhetési határ alatt helyezkedik el és arra hivatott, hogy a legszegényebb kategóriát azonosítsa be, a különböző segélyek biztosítása céljából (Zamfir, 1995:18).

A vélemények viszont sok esetben megoszlanak e határ megállapítására használt módszerek között, emiatt a szegénységi küszöbök meghatározásának több módszere ismert. A következőkben ezeket szemléltetjük.

teljes és részleges szegénység

A *normatív szükségletek függvényében meghatározott szegénység*. Az *abszolút szegénységi küszöb* meghatározásának két módja ismert. Az első alapját aminimálisnak tekintett szükségleteket kielégítő *fogyasztói kosár* mennyiségének és értékének tételenkénti meghatározása képezi. Ennek megfelelően azok, akik jövedelmükből nem tudják megvásárolni ezeket a minimálisnak tekintett javakat szegényeknek tekinthetők. Második módszerként a minimálisnak tekintett összegből csak bizonyos kiadásokat határoznak meg, s ebből következtetnek a minimális jövedelem nagyságára. E módszer alkalmazása során általában az élelemmel kapcsolatos minimális kiadásokat szokták felszámolni majd ezt az összeget megszorozzák egy konvencionális együtthatóval. Az Egyesült Államok esetében ez az együttható három, figyelembe véve az ún. Engel Törvény előírásait, amely szerint az élelemmel kapcsolatos kiadások nem kell, hogy meghaladják az összkidások harminc százalékát (Márginean, 1998:518).

Mivel Románia esetében nincs hivatalosan meghatározott szegénységi küszöb (Zamfir, 2001:44), a különböző kutatások során eltérő mérőszámokat alkalmazva, a szegények számának illetve arányának a megközelítése eltérő. 1994-es kutatások szerint az abszolút szegénységi küszöbnek az átlagjövedelem 64 százaléka tekinthető. A családok szegénységi küszöbének a meghatározása során minden családtag esetében bizonyos szorzóegyütthatót alkalmaznak, hiszen a család fogyasztói struktúrája más, mint az egyedülállóké. A Cătălin Zamfir által vezetett kutatások alapján a szorzótényezők a következők: 1 az első felnőtt családtag, 0,8 más felnőtt családtagok, 0,6 az első két gyerek, 0,5 a kettőnél több gyerek esetében (Zamfir, 1995:18). 1999 után a Nemzeti Szegénységmegelőző Program által meghatározott küszöböt alkalmazták, amely szerint az extrém szegénységi küszöb az egy egyenértékűsített, személyre számított átlagos fogyasztási költségek 40 százaléka (Zamfir, 2001: 45).

E módszerek alap gondolata, hogy a szükségleteket olyan szintig kell kielégíteni, hogy az egyének egészsége és munkaképessége ne csökkenjen. Rowntree (1901:119–142) szerint a szegénység abszolút szintje meghatározható és ez időben és térben változatlan. Két típusú szegénységet különböztetett meg, az *elsődleges és másodlagos szegénységet*. Az első kategóriába azok tartoznak, akiknek jövedelmük egy racionális beosztás mellett sem fedezi a létfenntartáshoz szükséges javakat, a második kategóriába pedig azokat sorolta, akiknek habár jövedelme meghaladja a minimálisnak tekintett küszöböt, ésszerűtlen gazdálkodásuk következtében képtelenek fedezni alapvető szükségleteiket. Rowntree utódai kibővítették az általa használt javak és szolgáltatások skáláját, a módszer viszont napjainkban is alkalmazott.

A *szegénység jövedelem egyenlőségek felőli meghatározása*. A *relatív szegénységi küszöb* meghatározása abból a módszertani következtetésből született, hogy a szegénység abszolút mértékben nem definiálható. Aból az alapállásból indul ki, hogy a szegénység egy relatív állapotot jelöl,

*elsődleges és
másodlagos szegénység*

Mi a szegénység?

a társadalom többi tagjának életmódjához viszonyított. Az OECD tagállamokban a '70-es, '80-as, '90-es években a relatív szegénységi küszöböt az átlagjövedelem 40-60 százaléka között határozták meg. Cătălin Zamfir állítja, hogy ez a módszer csupán azokban az országokban alkalmazható, amelyek esetében érvényesülnek a következő feltételek: a populáció nagy része jó anyagi körülmények között él, a szegények többsége csupán relatív szegénységben él, nagyon alacsony az abszolút szegénységben élők száma, az ország gazdasága egy folytonos fejlődési görbét ír le és a jövedelmek eloszlása olyan mértékű, hogy a populáció többségének jövedelme az átlag fölött helyezkedik el (Zamfir, 1995:22). Emiatt e módszer Románia esetében nem alkalmazható, annak ellenére, hogy jelentős nemzetközi összehasonlítások alapja lehetne.

A szegénység *objektív relatív depriváció szerinti meghatározása* egy olyan módszer, amely segítségével a szegénység árnyaltabb formái is megkülönböztethetők. Townsend relatív depriváció elmélete szerint, az átlagtól való lemaradás leszakadást is jelent, a depriváltak közé olyanok is bekerülhetnek, akik jövedelmek szerint nem szegények, illetve olyanok is, akik csupán jövedelemszintjük szerint tekinthetők depriváltaknak, sok más ismérv szerint a társadalom elvárásainak megfelelően élnek. E szerint a szegénység már nem csupán fizikai fennmaradás kérdése. Bokor Ágnes a következő módszer segítségével határolta körül a depriváltakat: hat dimenzióban (munka, érdekérvényesítés, lakás, anyagi helyzet, életstílus, betegség) számított indexpontokat, és minden dimenzióban az átlag -1 szórásérték alatti pontszámúakat tekintette hátrányos helyzetűeknek (Bokor, 1987:13). Azokat tekintette depriváltaknak, tehát akik 3-6 dimenzióban voltak hátrányos helyzetben. Az ilyen jellegű vizsgálat esetében kiderült, hogy bizonyos hátrányok többszörösen halmozódnak egyes családok esetében, a depriváció lényegesen nagyobb arányú, mint-ha csupán az alacsony anyagi jövedelmeket vennénk figyelembe.

A *szubjektív szegénység meghatározása a szubjektív szegénységi küszöb szerint*. Ez tulajdonképpen az a módszer, amelynek során az egyén maga határozza meg a létfenntartáshoz elégséges összeget, illetve, hogy szegénynek tekinti-e magát vagy sem. Általában öt szinthez tartozó szükségletre kérdezik rá, ezek közül a legalacsonyabbat tartják az abszolút szegénységi küszöbnek, ezzel párhuzamosan rákérdeznak arra is, hogy az egyén szegénynek tartja-e magát illetve, hogy elégedett-e a saját vagy családja jövedelmével. A módszer előnye, hogy minden egyén illetve család jellemzőinek megfelelően tudja felmérni saját helyzetét, hátránya viszont pontosan szubjektívitasában rejlik, az egyének nem valószínű, hogy képesek a maguk helyzetét felmérni és életszínvonalukat pontosan meghatározni (Zamfir, 1995:26). A szubjektív becslésnek inkább intuitív és nem analitikus jellege van. Megjegyzendő, hogy a szubjektív szegénység Románia esetében többnyire korrelál a mért szegénységi arányokkal, bár nagyságrendekkel meghaladja ezeket. Egy 2000-es adatfelvétel so-

objektív relatív depriváció

szubjektív szegénység

rán a megkérdezettek 39 százaléka mondta azt, hogy jövedelmük kizárólag a minimális költségeket fedezi, 40,5 százalékuk szerint jövedelmük még a legszükségesebb anyagi kiadásokat sem fedezi (Zamfir, 2001:46).

anyagi depriváltság

Az anyagi depriváltság. Az anyagi depriváltság szerint szegénynek számít az a személy, aki nem rendelkezik több, a normálisnak tekintett életvitelhez szükséges tartós fogyasztási cikkel. Az, hogy mi számít kritériumnak, vagyis melyek azok a használati cikkek, amelyek hiánya szegény helyzetet jelöl, több szempont függvénye. Elsősorban olyan anyagi javakról van szó, amelyek „a hallgatólagos közmegegyezés” szerint okvetlenül szükségesek a normális élethez. Ilyen például a napi főtt étel fogyasztása, a ház folyóvízzel való ellátottsága, hűtőszekrényvel, mosógéppel, színes tévével, telefonnal, számítógéppel, autóval való rendelkezés. További változók lehetnek: a lakás felszereltsége, az évi legalább egyszeri üdülés, havi egy millió lej feletti megtakarítás. Megjegyzendő, hogy csak abban az esetben beszélhetünk anyagi depriváltságról, ha az egyének szeretnék ugyan, hogy rendelkezzenek az adott termékkel, de nem engedhetik meg maguknak (Spéder, 2002). Romániában a lakásrendszer társadalmi, történeti alakulásának következtében a lakosság közel nyolcvan százaléka rendelkezik saját tulajdonban lévő lakással. Ezért a saját lakás hiánya *lakásszegénységet* jelent.

lakásszegénység

objektív relatív depriváció

Az objektív relatív depriváció. Townsend a szegénység és egyenlőtlenség problematikájának összekapcsolása során az objektív relatív depriváció fogalmát használta, amely szerint „egyénekről, családokról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondhatjuk, hogy szegénységben élnek, hogyha nem rendelkeznek elegendő erőforrással, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységben vegyenek részt és olyan életfeltételekhez, javakhoz jussanak, amelyek a társadalomban szokásosak vagy széles körben elfogadottak. Az átlagos egyénhez képest annyival szűkösebbek a rendelkezésükre álló források, hogy ténylegesen kirekesztődnek az általánosan elterjedt életmódokból, szokásokból, tevékenységekből” (Townsend, 1979 id. Ferge, 1991:188). Townsend ebben az esetben halmozott hátrányról (*multiple deprivation*) beszél, az egyén vagy család helyzete nem csupán egy-két szempontból rosszabb az átlagnál, hanem sok és lényeges vonatkozásban. Az objektív relatív depriváció a szegénység többdimenziós megközelítései közül az egyik leggyakrabban alkalmazott fogalom. Tartalmilag *súlyosan halmozott hátrányt* jelöl (Ferge, 1991), arra az állapotra utal, amelyben adott emberek helyzete lényeges szempontokból rosszabb a mások helyzeténél. Az objektív relatív depriváció fogalmának elméleti és módszertani értéke abban áll, hogy Townsend a fogalommal összekapcsolta a szegénységet a társadalmi egyenlőtlenséggel. Az objektív komponens a társadalmi feltételre/objektív állapotra utal, amelyben az alapvetőnek tekintett szükséglet nem kielégített állapotban van a hangsúly. A fogalom relatív komponensén keresztül kapcsolódik össze a szegénység az egyenlőtlenséggel, mert az objektív állapot és az adott környezetben átlagosnak, normálisnak tekintett helyzet közötti

Mi a szegénység?

eltérést, különbséget jelöli. Végül a depriváció fogalma az anyagi és nem anyagi természetű erőforrásoktól való megfosztottságra utal (uo.).

A kulturális viselkedésminta szerint meghatározott szegénység. A kulturális viselkedésminta alapján meghatározott szegénységnek az alapja nem anyagi természetű. Elsősorban a többségi népességre jellemző viselkedési mintától eltérő kultúrával rendelkező csoportokra alkalmazzák, azt rendszerint deviánsnak, minőségileg alacsonyabb rendűnek tekintve. Ez lényegében a szegénység kultúrája felfogással azonos, ennek részletes bemutatására a következő fejezetben kerül sor.

Az adminisztratív és szociálpolitikai szegénység. A szociálpolitikai szegénység ténylegesen a segélyezés gyakorlatában nyilvánul meg. Szegénynek ebben az értelemben az minősül, aki formálisan megfelel a segélyezés által támasztott feltételeknek. Magyarán, az lesz szegény, aki a segélyért „folyamodni tud”. A segélyek minimális pénzbeli értéke pedig az a küszöb, ami a szegényeket a nem-szegényektől elválasztja.

*adminisztratív és
szociálpolitikai szegénység*

Kulcsfogalmak

- Pauperizmus
- Abszolút szegénység
- Relatív szegénység
- Morális szegénység
- Alapvető szükségletek
- Hátrányos helyzet
- Létfelmentés
- Objektív relatív depriváció
- Szubjektív szegénység
- Társadalmi kirekesztettség
- Társadalmi szegénység
- Új szegénység
- Underclass

Összefoglaló

- *Történetileg hogyan alakult a szegénység?*

Szegénységről minden társadalomban, és minden időben beszélhetünk – legfennebb mást kell értenünk alatta. Kiindulópontunk szerint a szegénység társadalmi tényként kezelendő, azaz minden időben és társadalomban előfordult, és ebben az értelemben normálisnak tekinthető:

olyan „valami”, ami a társadalmi szerkezethez kapcsolódik, és annak természetéből fakad. Tehát valamilyen formában és mértékben az emberi társadalmakban mindig jelen volt és jelen van. Továbbá pedig, a szegénység nem kezelhető csupán objektív állapotként, hiszen az adott közösséghez tartozó egyének által létrehozott társadalmi konstruktum, mentális termék is.

- *Milyen szegénység-diskurzusokról beszélhetünk és azoknak milyen jellemzői vannak?*

A szegénységre vonatkozóan a *Vázlatokban* három fő szegénységdiskurzust mutattunk be. Ezek a következők a *társadalmi kirekesztettség* (exklúzió), az *underclass* és az *újszegénység diskurzusai*. Diskurzus alatt társadalmilag beágyazott és kondicionált, paradigmavezérelt beszédmódot értünk. A szegénységdiskurzusokban a szegénység értelmezésére és kezelésére kidolgozott „nemzeti paradigmák” nyilvánulnak meg, vagyis a központi fogalomhasználatot és problémaértelmezést elsősorban a *társadalomszervezés központi elve*, a *politikai kultúra jellege* és a *szociálpolitikai céljai* határozzák meg.

- *Hogyan konceptualizálható és határozható meg a szegénység?*

A szegénység különféle konceptualizálására vonatkozóan lásd a 8. táblázatot.